

ДЕМОКРАТІЯ У ЄВРОПІ: ЗАРОДЖЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ

DEMOCRACY IN EUROPE: THE ORIGIN AND EXPANSION

Рябека Є. О.,

здобувач, Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна),
e-mail: riabeka20@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-9812-0574

Ryabek Ye. O.,

Applicant, National Pedagogical University
named after M. P. Drahomanov (Kyiv, Ukraine),
e-mail: riabeka20@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-9812-0574

Резюме: аналізуються витоки та основні етапи еволюції демократії у Європі; автор виходить з установки про те, що підґрунтям розвитку європейської демократії стали політико-правові системи Стародавніх Греції та Риму, філософські та політичні трактати Дж. Локка, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта та ін. Важливу роль в утвердженні моральних принципів демократичного устрою Європи відігравав християнська віра, її вкорінення у суспільній свідомості та ментальності європейських народів; згідно своєї первинній сутності, демократія передбачала, що важливі рішення приймає тільки народ, який нікому не передавав своїх прав. Цей принцип знаходив втілення в тому, що громадяни збиралися на засідання Народних зборів, щоб обговорити різноманітні питання свого життя – економічні, політичні, культурні: оголошення війни і встановлення миру, укладання союзів, обрання посадових осіб і заслуховування їх звітів, надання цивільних прав, захист країни, релігійні питання тощо. Спираючись на політико-правові та культурні традиції Стародавніх греків та римлян на Європейському континенті почалась розбудова демократії як складний довготривалий процес. Ретроспективний погляд підтверджує слушність поглядів про те, що були різні періоди у історії європейських країн, зокрема й відхилення від демократичних принципів, а в окремих із них, доволі відчутні. Проте, поступ держав західного ареалу, особливо останнього періоду, є показовим того, що демократичні цінності все відчутніше брали гору, а розвиток цих держав базується на цінностях свободи і демократії.

Ключові слова: людина, культура, політика, демократія, свобода.

Summary: the origins and main stages of the evolution of democracy in Europe are analyzed; the author assumes that the basis for the development of European democracy were the political and legal systems of ancient Greece and Rome, philosophical and political treatises by J. Locke, S. L. Montesquieu, J.-J. Rousseau, I. Kant and others. An important role in promoting the moral principles of the democratic system of Europe was played by the Christian faith, its rooting in the public consciousness and the mentality of the European peoples; in its primordial essence, democracy implied that only people who did not pass on their rights to anyone made important decisions. This principle was embodied in the fact that citizens gathered for a meeting of the People's Assembly to discuss various issues of their lives - economic, political, cultural: declaring war and peace, forming alliances, electing officials and hearing their reports, granting civil rights, protecting countries, religious issues, etc. Building on the political, legal and cultural traditions of the Ancient Greeks and Romans on the European continent, the building of democracy began as a complex, long-lasting process. The retrospective view confirms the correctness of the view that there have been different periods in the history of European countries, including deviations from democratic principles, and some of them are quite noticeable. However, the progress of the Western Range States, especially in the recent period, is indicative of the fact that democratic values have deteriorated more and more, and the development of these states is based on the values of freedom and democracy.

Keywords: man, culture, politics, democracy, freedom.

Як відомо, демократичні цінності сформувалися в епоху Просвітництва і були політично заявлені ще підчас Великої Французької революції 1789 р. «Свобода» (Liberte'), «Рівність» (Egalite'), та «Братерство» (Fratarnite') стали провідними гаслами і цінностями Французької революції. Певно, що сьогодні замість «братерства» скоріше стверджується «солідарність». Фахівці підкреслюють, що шлях від проголошення даних гасел до їх реалізації в політичній практиці, був звивистий і доволі протяжний. Утвердження демократичних цінностей, а разом з ними й розвитку громадянського суспільства, його інституцій в державах Західної Європи та Північної Америки набули особливої ваги та актуального звучання у період після Другої світової війни, в 1960-ті та наступні десятиліття. Вони були спричинені як викликами внутрішнього розвитку, так і проблематикою, що виходила із міжнародних відносин. Це були етапи, що пов'язувалися з повенними пошуками мирних альтернатив розвитку, з загостренням блокового протистояння, з широким студентським протестним рухом, а також із посиленням ініціатив зі збереження навколишнього середовища тощо. За цей повоєнний період до числа найбільших досягнень, якими пишаються держави усталеної демократії, сьогодні належать: особиста свобода громадян, свобода думки, рівність громадян перед законом, ідеологічний плюралізм, пропорційне оподаткування всіх громадян, чітке слідування державами конституції та розвинуте громадянське суспільство [1, с. 65-66].

Важливим етапом поширення демократії у Європі фахівці вважають кінець 17 ст. і до початку 19 ст. Подальший розвиток процесу демократизації – з усіма зламами і падіннями – йшов переважно шляхом поглиблення досягнутих завоювань: за ширшу політичну участь, за ефективнішу економічну організацію, за повніший культурний розвиток. Наприклад, досвід Англії і Франції при всій схожості в стратегічних аспектах являє собою два різні способи народження демократії. Якщо в Англійській революції 17 ст. метою було обмежити владу короля, створити конституційну монархію, послідовно впроваджувати в життя принцип поділу влади, то французькі революціонери 18 ст. прагнули повалити монарха, передати його прерогативи Національному конвентові як органів народного правління, який приймає рішення в колективній формі. Якщо для Англії природне право – це реальність, яка прогресивно стверджується, і король лише страждає через політичне обмеження, то для Франції політичне право – це ідеал, який необхідно встановити. Політична влада покликана відтворити людину в цілісності, не лише звільняючи її від кайданів і проголошуючи демократію, а й зобов'язуючи за допомогою виховання, а в необхідних випадках – і за допомогою сили, стати вільним, рівноправним і солідарним громадянином. Унаслідок цього в Англії і Франції виникли держави двох типів різниці між якими в 19 ст. набула принципового характеру. В Англійській революції виразником демократичних тенденцій виступав рух левелерів («урівнювачів»), очолюваний Джоном Лільберном, а носієм

ліберальних ідей у Французькій революції можна вважати Монтеск'є, ідеалом якого була конституційна монархія і поділ влади на судову, законодавчу і виконавчу [2, с. 352].

Упродовж XX століття основні альтернативні течії зазнали невдачі порівняно з демократією. Уже до кінця першої чверті минулого століття недемократичні форми правління, ідеї і практика яких домінували чи не в усьому світі, – монархії, родові аристократії, відверті олігархії – почали безнадійно втрачати свою легітимність та ідеологічну могутність. Їх замінили антидемократичні альтернативи, які мали ширшу соціальну базу, серед яких можна назвати італійський фашизм, німецький нацизм, соціалізм та інші різновиди тоталітарних (авторитарних) ідеологій і режимів, але період їх розквіту був нетривалим. Фашизм і нацизм зазнали краху, коли під час Другої світової війни зазнали поразки держави «вісі» [3, с. 125-126].

Так, однією з перших країн, яка почала перехід до демократії стала Італія. Після краху фашистського політичного режиму і вигнання гітлерівських військ перед італійським народом постала необхідність вирішення двох найважливіших питань державності країни: про форму правління і про нову конституцію. Їх вирішенню сприяли організаційні заходи, проведені антифашистськими партіями. 20 березня 1946 уряд затвердив Закон про Установчі збори, які мали формуватися на основі демократичних виборів (пропорційна система, участь жінок у виборах). Одночасно з виборами в Установчі збори населенню Італії належало за допомогою референдуму вирішити питання про форму правління. 16 березня 1947 р. відбулися вибори і референдум, на якому італійці відповідали на питання: «Чи хочете ви встановлення республіки?». Вибори проводилися за демократичним виборчим законом. Вони були прямі, таємні і загальні. Голосування було обов'язковим. У виборах брало участь 82,8% загального числа виборців; близько 13 млн. з них проголосували за встановлення республіки, близько 11 млн. віддали голоси за монархію. Конституція була прийнята Установчими зборами (453 депутата-«за» і 62 депутата «проти») 22 грудня 1947 р. і вступила в чинності 1 січня 1948 р. Вона проголосила Італію демократичною парламентською республікою, «заснованою на праці»; суверенітет у республіці належить народу; «республіканська форма правління не може бути предметом конституційного перегляду» (ст. 139) [4, с. 739].

Загалом на думку науковців, саме XX століття виявилось часом найбільш потужного поширення демократії у планетарному масштабі та у Європі зокрема. Найпомітніші демократичні зрушення мали місце у Східній Європі (перебудова багатьох країн на демократичних засадах, розпад СРСР, поява нових суверенних держав на теренах колишнього СРСР), у Західній Європі (падіння соціалістичних режимів, перехід держав на ринково-капіталістичний шлях розвитку) [5, с. 4].

У науковому дискурсі позначено низку універсальних і специфічних ознак процесу демократизації постсоціалістичних країн Європи:

1) утвердження в політичній свідомості громадян ставлення до демократії як до безальтернативної мети суспільного розвитку;

2) декомунізація; поступова делегітимізація тоталітаризму й авторитаризму;

3) конституційне закріплення демократичних прав «першого – четвертого покоління» і свобод людини та громадянина;

4) чітка ідентифікація режиму демократії з ринковою економікою, свободою підприємництва та приватною власністю;

5) консолідація громадянського суспільства, розбудова його інституцій та структур; становлення «середнього класу»;

6) масова підтримка демократичного курсу реформ, який відповідає національно-історичному досвіду країни;

7) міжнародна підтримка ліберально-демократичних перетворень в економічній, політичній і правовій сферах [6, с. 18].

Можна констатувати, що становлення та розвиток демократії у Європі має свою етапність й закономірності, при всіх національних особливостях поширення й конфігурації інституалізації ліберальних ідей.

Наприклад, з точки зору Н. Латигіної, існує ціла низка класифікаційних критеріїв, за якими можна згрупувати всі посткомуністичні держави, що переходять до демократії. По-перше, це темпи перетворень. За цим критерієм вони поділяються на дві групи. До першої належать держави з високими темпами переходу до демократії. Серед них – Польща, Угорщина, Чехія, країни Балтії. Тут, завдяки історичному досвіду і демократичним традиціям, вже на початку 1990-х років склалися основи нових демократичних режимів, а саме: вільні вибори; прийняття «досоціалістичних» конституцій; формування інституту парламентської демократії; ротація найбільших політичних партій, що перебувають при владі; розвинена політична культура громадян. Друга група – це держави з поетапними темпами реформування політичної системи (Україна, Азербайджан, Грузія, Вірменія та ін.). Вибір темпів реформування політичних систем у цій групі зумовлений вирішенням гострих соціально-економічних протиріч і проблем, створенням певних умов для розвитку демократії. Другий критерій – зміст політичного реформування. Відповідно до нього можна виокремити також дві групи: країни, де одночасно здійснювалися політичні, соціальні, економічні реформи, створювалися засади національної державності. Інакше кажучи, тут трансформація мала комплексний характер (держави СНД – за винятком Росії, держави Східної Європи, зокрема – складові колишньої Югославії: Хорватія, Словенія, Македонія; країни, де здійснювалися лише політичні реформи, тобто Чехія і Угорщина). Третім класифікаційним критерієм є форма переходу до демократії. Відповідно до них держави можна згрупувати так: мирний шлях трансформації політичної системи, так звані «оксамитові революції» – Чехія, Словаччина, Болгарія, Угорщина, Польща, переважна більшість країн СНД; гостра

внутрішня конфронтація і боротьба еліт – Росія; революційний шлях – Румунія. До четвертого критерію можна віднести чинники, які зумовили трансформацію. Серед них – внутрішні і зовнішні чинники та, відповідно, група держав, де перетворення ґрунтуються на внутрішньо іманентних процесах та впливах ззовні (країни СНД, насамперед Росія); зовнішні фактори, одним з яких для країн Центральної і Східної Європи був розпад СРСР. П'ятий критерій – масштаби залучення до суспільних перетворень різних соціальних і політичних сил. Відповідно виокремлюють: держави, де у цих процесах беруть участь широкі соціальні верстви і де злам тоталітарного режиму відбувся під тиском “знизу” (Румунія, деякі країни Південної Європи); держави, де головною рушійною силою перетворень була політична еліта; держави, де демократизація відбувається під впливом конкуренції політичних угруповань (СНД). І, нарешті, шостий критерій – це інституціональні передумови. За ним виокремлюють три групи держав. До першої зараховуються держави, де досвіду становлення класичних демократичних інститутів не було (всі країни СНД, крім України і Росії); до другої – держави, в історичному минулому яких були паростки демократичних інститутів і, відповідно, перехід до демократії означав повернення до втрачених національних традицій демократичного суспільного розвитку (деякі держави Центральної і Східної Європи, Балтії). Третю групу складають держави, в яких демократичні трансформації набули комплексного характеру: повернення до демократичних традицій відбувається на більш високому рівні модернізації (Україна) [7, с. 74-75].

Продовжуючи означену вище логіку, О. Радченко наголошує, що Угорщина, Словаччина, Чехія, Словенія та Польща одними з перших країн колишнього соціалістичного табору стали державами з консолідованими демократичними політичними режимами, членами ЄС та НАТО. В ході демократизації цих країн, за ліберальною моделлю (Д. Растоу, А. Пшеворський) державне управління досить швидко адаптувалося до нових умов: дотримання політичних свобод й громадянських прав, демократичності політичного устрою. Інакше виглядає ситуація у таких країнах як Румунія та Болгарія. У цих країнах процес демократичного державотворення проходив повільніше у порівнянні з вищезазначеними країнами та більше відповідав помірковано-ліберальній моделі (Г. О’Доннел, Ф. Шміттер). Така відмінність обумовлюється іншим цивілізаційним контекстом – Румунія разом з Болгарією належать до східнохристиянської цивілізації, якій притаманна сакралізація державної влади. Тому і процеси демократизації проходили в дещо інших формах, з деякими ускладненнями, що відобразилось на зовнішньополітичній діяльності цих країн (досить довгий шлях вступу до НАТО та ЄС). Проте в Болгарії та Румунії основні елементи демократії досить чітко функціонують, незважаючи на затяжний процес демократичних реформ. Своєрідно та драматично проходили демократичні реформи у католицькій Хорватії, що було спричи-

нено війною проти сербських сепаратистів, участю у боснійській війні та авторитарним стилем управління президента Ф. Туджмана. Серед країн колишнього СРСР найвпевненіше шляхом ліберальної демократизації пішли країни Балтії – Литва, Латвія, Естонія, національною ідеєю яких стало повернення своїх держав до європейської цивілізації. Балтійські країни за бажаний взорець демократії обрали західноєвропейську модель з розвиненим парламентаризмом і особливим наголосом на тому, що носієм держави є нація [8, с. 3-4].

Разом з тим, деякі науковці висловлюють критичні зауваження щодо якості поширення демократії у Східній та Центральній Європі, наголошуючи на її певній штучності та надмірній пришвидженості.

Так, Р. Войтович зауважує, що найбільшою мірою впливу глобальної демократії піддалися пострадянські та постсоціалістичні держави, які першими втратили свою історичну спадкоємність, прийнявши так звану “універсальну систему цінностей” демократичного розвитку. Така система цінностей здебільшого виявилась надзвичайно абстрактною. Про це свідчить досвід Польщі, Чехії, Угорщини, які одними з перших “невдало склали іспит на глобальну демократію”. Так, “чехословацька модель демократії”, яка для сусідів видавалась непорушним взірцем, врешті-решт зазнала певної гіпертрофованості, привівши до повної монополізації соціально-політичного життя. Певної трансформації в умовах впливу глобальної демократії зазнав суспільний розвиток Болгарії, Румунії, Албанії, Словенії, які встали на шлях сталого розвитку лише через досягнення відповідного рівня демократичного розвитку, критерії якого визначались світовими державами чи транснаціональними об’єднаннями. Заручниками впливу глобальної демократії виявились також Сербія та Хорватія, які хоча і мали достатній історично усадкований досвід демократичного розвитку, все одно виявились недостатньо готовими до сприйняття впливу чужоземних стандартів демократизації суспільного розвитку. При цьому важливим питанням є з’ясування того, чи насправді вплив глобальної демократії може виявитись настільки руйнівним для перехідного суспільства, ніж антидемократична внутрішня політика окремої держави [9, с. 6-7].

Отже, основними особливостями становлення й розвитку демократії у Європі можна вважати стадіальність розтягнуту у часі на десятиліття й навіть століття, наявність національної специфіки у переході до демократії та у політико-правових процедурах демократичних країн Європейського континенту. В процесі розповсюдження демократичної форми правління у Європі ми можемо спостерігати періодичні авторитарні та тоталітарні реверси.

Список використаних джерел

1. Кудряченко А. І. Європейські демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи / А. І. Кудряченко // Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи: збірник наукових праць. — Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». — К.: Фоліант, 2012. — С. 61-76.

2. Політологія. Навчальний посібник [Електронний ресурс] / Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін.; За ред. Ф.М. Кирилюка. — К.: Здоров'я, 2004. — 776 с. — Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-6695.html>

3. Лакішик Д. М. Перспективи демократії: минуле, сучасне, майбутнє / Д. М. Лакішик // Проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. — 2013. — №6. — с. 124-141.

4. Дутчак О. Етапи переходу до демократії в країнах Південної, Центральної та Східної Європи / Олеся Дутчак // Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. — Тернопіль : ТНЕУ, 2017. — С. 738-740.

5. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів / М. Ф. Головатий. — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. — 230 с.

6. Герасіна Л. М. Потенціал реалізації прав людини у «моделях» європейської демократії / Л. М. Герасіна // Права людини і демократія : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. — Харків, 2018. — С. 17-22.

7. Латигіна Н. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства / Н. Латигіна // Політичний менеджмент — 2005. — № 2. — С. 68-77.

8. Радченко О. Демократичний транзит як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування / О. Радченко // Демократичне урядування. Науковий вісник. — 2009. — Вип. 3. — С. 1-8. — Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik3/fail/+Radchenko.pdf

9. Войтович Р. Вплив глобальної демократії на розвиток системи державного управління перехідних суспільств / Р. Войтович // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. — 2013. — № 1. — С. 5-14

References

1. Kudriachenko AI European democratic values and their influence on the development of civil society in Europe / AI Kudriachenko // Historical experience of the formation of civil society institutions in Europe: a collection of scientific works. - State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine". - K. : Foliant, 2012. - P. 61-76.

2. Political science. Tutorial [Electronic resource] / Ф.М. Kirilyuk, MI Obushny, MI Khilko et al.; Edited F.M. Cyryluk. - K.: Health, 2004. - 776 p. - Access Mode: <http://www.info-library.com.ua/books-text-6695.html>

3. DM Lakishik Perspectives on democracy: past, present, future / DM Lakishik // Problems of international relations: Collection of scientific works. - 2013. - №6. - with. 124-141.

4. Dutchak O. Stages of transition to democracy in the countries of Southern, Central and Eastern Europe / Olesya Dutchak // Sociocultural and political priorities of the Ukrainian nation in the context of globalization: annually. of sciences. pr / resp. for the issue T. V. Goncharuk. - Ternopil: TNEU, 2017. - P. 738-740.

5. Golovaty MF Democracy: history, theory, practice: teaching. tool. for students. higher. teach. closed and post-graduate political scientists / MF Golovaty. - K.: SE "Vid. staff house, 2011. - 230 p.

6. Gerasina LM The potential for the realization of human rights in the "models" of European democracy / LM Gerasina // Human rights and democracy: Coll. of sciences. Art. on materials of sciences. conf., Kharkiv, May 15 2018 - Kharkiv, 2018. - P. 17-22.

7. Latigina N. Ways and structural phases of democratization of society / N. Latigina // Political management - 2005. - № 2. - P. 68-77.

8. Radchenko O. Democratic transit as a mechanism for reforming public administration: world models and prob-

lems of application / O. Radchenko // Democratic governance. Scientific Bulletin. - 2009. - Vip. 3, pp. 1-8. - Access mode: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik3/fail/+Radchenko.pdf

9. R. Voitovich, The Impact of Global Democracy on the Development of the Transition Societies / R. Voitovich // Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. - 2013. - № 1. - P. 5-14